

**НЯМА НА СВЕЦЕ ГОРШАЙ МУКІ, ЯК ГАДАВАЦЬ УНУКІ:
ДА ПЫТАННЯ СІНТАКСІЧНЫХ АРХАІЗМАЎ
У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ
(ПАРАДЫ РЭДАКТАРУ)**

У сваіх ранейшых публікацыях [2–8] мы паказалі, што сінтаксічная мадэль прама-пераходных дзеясловаў (= транзітыўная мадэль) у розныя перыяды развіцця сучаснай беларускай літаратурнай мовы арыентавана на розныя селекцыйныя катэгорыі: катэгорыю персанальнасці / неперсанальнасці і катэгорыю адушаўлёнасці / неадушаўлёнасці. Гэтыя паняццыйныя катэгорыі маюць статус сінтаксічных, бо выяўляюцца ў адпаведных сінтаксічных канструкцыях.

Сінкрэтызм вінавальнага і роднага склонаў, з аднаго боку, а таксама вінавальнага і назоўнага склонаў, з другога, – гэта імплікацыя, або абавязковая замена аднаго з членаў другім¹ [9: 144]. У сувязі з чым будзем казаць пра *персанальную імплікацыю* vs. *адушаўлёную імплікацыю*.

Супаставім два варыянты беларускай транзітыўнай мадэлі: (1) варыянт беларускай літаратурнай мовы (далей – БЛМ) 20–30-х гг. XX ст. і (2) варыянт сучаснай беларускай літаратурнай мовы (далей – СБЛМ). Пры гэтым будзем зыходзіць з падзелу канкрэтных імёнаў на:

1. Адушаўлёныя [+Anim] vs. 2. Неадушаўлёныя [-Anim].

1.1. Персанальныя [+Pers]: людзі vs. 1.2. Неперсанальныя [-Pers]: жывёлы, птушкі, рыбы.

1.1.1. Мужчынская персанальнасць: мужчына [+Masc. Pers] vs.

1.1.2. Жаночая персанальнасць: жанчына [+Fem. Pers] vs.

1.1.3. Дзіцячая персанальнасць (недаросласць): дзіця [-Adult].

Тлустым шрыфтам вылучаны селекцыйныя катэгорыі, што выяўляюць спецыфіку беларускага простага сказа з прама-пераходнымі дзеясловамі ў розныя гістарычныя перыяды (праз супастаўленне з сучасным варыянтам транзітыўнай мадэлі).

¹ Такая бінарная лагічная аперацыя адпавядае выражэнню умоўна-выніковых адносінаў, што эксплікуецца праз злучнікі “калі – то”.

1. Транзітыўная мадэль БЛМ 20-30-х гг. XX ст.: персанальная імплікацыя.

Транзітыўная мадэль беларускай мовы пачатку XX ст. “будуецца” паводле катэгорыі персанальнасці / неперсанальнасці: сінкрэтызм вінавальнага і роднага склонаў магчымы тут толькі ў выпадку ўжывання ў аб’ектнай пазіцыі персанальных імёнаў (антрапонімаў). Неперсанальныя імёны, што абазначаюць жывёл, птушак, рыб, захоўваюць старажытны вінавальны склон: запрог валы, пасе коні, падаіла каровы. Такім чынам мае месца персанальная або неперсанальная імплікацыя. Параўн.:

$$\begin{aligned}(\text{калі}) S - P - \underline{O}_{[+Pers]} &\rightarrow (\text{то}) N_{nom} - V_f - \underline{N}_{acc (=gen pl)}; \\ S - P - \underline{O}_{[-Pers]} &\rightarrow N_{nom} - V_f - \underline{N}_{acc (=nom pl)}.\end{aligned}$$

Нагадаем, што на пачатку XX ст. менавіта “персанальная” імплікацыя лічылася граматычнай нормай БЛМ, што зафіксавана ў першых беларускіх граматыках і падручніках (гл. працы Б. Тарашкевіча, Я. Лёсіка, А. Багдановіча і інш.).

Апісаную вышэй сінтаксічную норму пацвярджае і літаратурна-мастацкая моўная практыка 20-30-х гг. XX ст. Параўн.: *Ніхто не заязджае ў выселкі, бо коні там пайць нязручна* (М. Гарэцкі); *Нядаўна было каля нас такое здарэнне: пакралі ў вёсцы Зафільцы ў аднаго гаспадара коні* (Стары Улас); *Гэта дзяўчына-змяя і забрала Гераклавы коні* (В. Ластоўскі); *Разоў пяць губляў авечкі, шкоды ў полі нарабіў...* (Я. Колас); *Ён пераставіў лямпу на лаву і выпусціў куры* (К. Чорны).

2. Транзітыўная мадэль СБЛМ: адушаўлёная імплікацыя.

У СБЛМ нарматыўна замацаваны “адушаўлёны” варыянт імплікацыі: сінкрэтызм вінавальнага і роднага склонаў мае месца пры ўжыванні ў аб’ектнай пазіцыі адушаўлёных (як персанальных, так і неперсанальных) імёнаў; сінкрэтызм вінавальнага і назоўнага склонаў – пры ўжыванні ў аб’ектнай пазіцыі неадушаўлёных імёнаў. Такая імплікацыя ў СБЛМ праяўляецца ў формах адзіночнага (для назоўнікаў мужчынскага роду) і множнага (для назоўнікаў усіх трох родаў) ліку. Такім чынам:

$$\begin{aligned}(\text{калі}) S - P - \underline{O}_{[+Anim]} &\rightarrow (\text{то}) N_{nom} - V_f - \underline{N}_{acc (=gen pl)}; \\ S - P - \underline{O}_{[-Anim]} &\rightarrow N_{nom} - V_f - \underline{N}_{acc (=nom pl)}.\end{aligned}$$

Менавіта такая мадэль лічыцца сінтаксічнай нормай СБЛМ: норма патрабуе гаварыць *пагнаў коней, падаіла кароў, прыгнаў гусей*. Усе астатнія варыянты кваліфікуюцца як памылковыя і лічацца адхіленнем ад нормы [11: 17]. Такія “адхіленні” маюць або архаічную, або дыялектную аснову.

3. Яшчэ адзін выпадак архаічнай транзітыўнай мадэлі: даросласць / недаросласць як сінтаксічная катэгорыя беларускага сінтаксісу пачатку XX ст.

Нам сустрэўся яшчэ адзін старажытны варыянт вінавальна-назоўнай імплікацыі, калі аб'ектную пазіцыю запаўняюць *персанальныя*, але *недарослыя імёны*, што абазначаюць *дзяцей*. Параўн.: *Плач так да астатка, / Галасі, як матка, / Хаваючы дзеці, / Дзень, другі і трэці / Іграй слёзным тонам / Над народу сконам!* (Ф. Багушэвіч); – *Ну, – кажэ раз Міхал, – як будзе? / Ёжо вучаць дзеці ў школы людзі* (Я. Колас); *У акне з двара відаць дзеці* (К. Чорны); *Вучу дзеці* (Я. Станкевіч). Такім чынам:

$$\begin{aligned} (\text{калі}) S - P - O_{[+Pers: +Adult]} &\rightarrow (\text{то}) N_{nom} - V_f - N_{acc (=gen pl)}; \\ S - P - O_{[+Pers: -Adult]} &\rightarrow N_{nom} - V_f - N_{acc (=nom pl)}. \end{aligned}$$

На старажытны характар такіх канструкцый указвае той факт, што “недарослая” імплікацыя сустракаецца і ў такім моўным “кансерватыўным” матэрыяле, як фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі. Параўн.: *Багатаму чорт дзеці калыша* (а беднаму з калыскі выкідае) [10: 8; 1: 11, 245]. В. Жыбуль на вёсцы ў бабулі пачуў і зафіксаваў наступную парэмію: *Няма на свеце горшай мукі, як гадаваць унукі*.

4. Высновы.

У гісторыі БЛМ вылучаюцца два літаратурныя варыянты транзітыўнай мадэлі: “*персанальны*” і “*адушаўлены*”. Гэтыя варыянты абумоўлены рознай *семантычнай арыентаванасцю* беларускай мовы ў розныя перыяды яе развіцця: БЛМ пачатку XX ст. – паводле катэгорыі *персанальнасці / неперсанальнасці*; СБЛМ – паводле катэгорыі *адушаўлёнасці / неадушаўлёнасці*. Да ўсяго ў межах катэгорыі *персанальнасць* варта вылучаць і такую селекцыйную катэгорыю, як *даросласць / недаросласць*, якая таксама дапамагае патлумачыць спалучальнасць беларускіх прама-пераходных дзеясловаў у тэкстах пачатку XX ст.

Спецыфіка беларускай мовы на агульнаславянскім фоне відавочна праяўляецца ў “*персанальным*” і “*недарослым*” варыянтах транзітыўнай мадэлі. Гэта выяўляецца праз супастаўленне з іншымі славянскімі мовамі, з якімі БЛМ кантактуе. Мы можам убачыць такую спецыфіку ў рознай *семантычнай дыферэнцыяцыі “блізкіх”* славянскіх моў: у арыентаванасці транзітыўных канструкцый у іх на розныя апазіцыі паняццйна-сінтаксічных катэгорый. Так, руская мова, а таксама СБЛМ “*працуюць*” на падставе апазіцыйнай пары ўзроўню (1) – (2); БЛМ пачатку XX ст. – на падставе апазіцыйнай пары ўзроўню (1.1) – (1.2) і катэгорыі (1.1.3); польская мова – на падставе апазіцыйнай пары ўзроўню (1.1.1) – (1.1.2). Адбываецца своеасаблівы

катэгарыяльны “пераход” ад адной мовы да другой: *руская мова* ↔ *беларуская мова* ↔ *польская мова* (і наадварот).

Гэта лепей бачна ў беларускіх дыялектах, дзе прадстаўлены ўсе мажлівыя варыянты транзітыўнай мадэлі, што дазваляе даследчыкам казаць пра *пераходны* (сінкрэтычны – С. В.) *характар* беларускага сінтаксісу. Параўн.:

Мова	Селекцыйная прымета аб’екта ў транзітыўнай мадэлі
Сучасная беларуская літаратурная мова, сучасная руская літаратурная мова	1. <i>Адушаўлёныя</i> [+Anim] / 2. <i>Неадушаўлёныя</i> [-Anim].
Беларуская літаратурная мова пач. ХХ ст.	1.1. <i>Персанальныя</i> [+Pers]: людзі / 1.2. <i>Неперсанальныя</i> [-Pers]: жывёлы; 1.1.3. <i>Недарослыя</i> [+Pers: -Adult]: дзіця.
Сучасная польская літаратурная мова	1.1.1. <i>Мужчына</i> [+Masc. Pers] / 1.1.2. <i>Жанчына</i> [+Fem. Pers].

ЛІТАРАТУРА

1. Боярина Е. Л., Сивчиков В. Н. 2000 русских и 2000 белорусских идиом, фразеологизмов и устойчивых словосочетаний (Словарь с пояснениями и примерами использования). Минск: Попурри, 2006. С. 11, 245.

2. Важнік С. А. Транзітыўная мадэль як паказальнік безэквівалентнасці сінтаксісу беларускай мовы (пры супастаўленні з польскай мовай) // *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*. Сер. № 4. 2000. № 1. С. 43–47.

3. Важнік С. А. Функцыянаванне транзітыўнай мадэлі ў беларускай і польскай літаратурных мовах // *Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы III тысячагоддзя / Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі*. Мн.: Права і эканоміка, 2000. С. 35–38.

4. Важнік С. А. Беларуска-польскі канцінуум у святле функцыянавання транзітыўнай мадэлі // *Dziadziectwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-białosłowiańskich / Т. III. Językoznawstwo*. Białystok: PSPHU, 2000. S. 173–180.

5. Важнік С. А. Станаўленне сінтаксічнай нормы беларускай мовы: “Беларуская граматыка для школ” Б. Тарашкевіча і “Сынтакс беларускай мовы” Я. Лёсіка // *Мова – Літаратура – Культура: мат-лы V Міжнар. навук. канф.* (да 80-годдзя праф. Л.М. Шакуна). Мінск: Права і эканоміка, 2007. С. 403–409.

6. Важнік С.А. Праблема апісання сінтаксічных архаізмаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове: змены ў семантычнай структуры транзітыўных сказаў // Лінгвістычны студыі: Зб. наук. праць. Выпуск 16 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 100–103.

7. Важнік С. А. Дыстрыбуцыйныя ўласцівасці беларускіх і польскіх транзітыўных дзеясловаў // Важнік С. А. Кантрастыўны сінтаксіс польскай і беларускай моў: семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката. Мінск: Права і эканоміка, 2008. С. 341–350.

8. Важнік С. А. Котка ліжа малако, або Багатае поле дзейнасці для супастаўляльнага даследавання // Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka 2008. Мінск: Права і эканоміка, 2009. С. 107–121.

9. Ельмслев Л. О категориях личности – неличности и одушевленности – неодушевленности // Принципы типологического анализа языков различного строя. М., 1972. С. 114–152.

10. Санько З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. Мінск: Навука і тэхніка, 1991.

11. Шуба П. П. Адушаўлёнасць – неадушаўлёнасць // Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. Мінск: БелЭН, 1994. С. 17–18.

УДК 378.016

Д.П. Зылевич, доц., канд. філол. наук
(БГТУ, г. Минск)

**АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ
СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО»
(ПО РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНЫХ ЗАНЯТИЙ НА БАЗЕ
ФИЛИАЛА КАФЕДРЫ В ОДО «АВЕРСЭВ»)**

В ноябре 2022 года на базе издательства «Аверсэв» был открыт филиал кафедры редакционно-издательских технологий БГТУ. Сотрудничество кафедры и издательства уже длится не один год, поэтому можно сказать, что с открытием филиала оно было юридически оформлено. Основные направления сотрудничества в договоре были обозначены следующим образом.

1. Совершенствование качества профессиональной подготовки кадров, реализация компетентного подхода в подготовке специалистов на основе образовательных стандартов.

2. Совершенствование исследовательских навыков у студентов путем взаимодействия профессорско-преподавательского состава ка-